

Latin jövevényszavainkról.

A magyar nyelv latin jövevényszavairól hallgatagon azt tartjuk, hogy itt alig van megfejteni való kérdés. Pedig ez nagy tévedés. A hazai latin nyelvi kiejtés különböző korokban különböző volt s ennek a története mai napig sincs kellően tisztázva. Változott az a forrás is, a honnan a hazai latin szókészlet a különböző korokban gyarapodott. Ennek sem ismerjük a helyes történetét. Pedig mind e kérdések helyes ismerete fontos a magyar nyelv különböző korokbeli latin jövevényszavaira is. Az alábbi sorokban két olyan kérdésszerű fogok értekezni latin jövevényszavaink köréből, a melyről eddig vagy egyáltalában nem szóltak, vagy ha szóltak, hát akkor olyan megokolással, a mely szerintem a tényeknek meg nem felel.

I. Az Aténás-, paradicsomféle jövevényszavakról.

Tudvalevő dolog, hogy a régi s részben a mai magyarban több olyan latin eredetű városnév, tartománynév van, a mely latinból került hozzánk, azonban a magyarban nem az alanyeseti, hanem a tárgyeseti alakban terjedt el. Ilyenek: *Aténás* a. m. *Athenae* város: lat. *Athēnae* többes nom. | *Efezsom*: lat. *Ephēsus* | *Egyiptom*: lat. *Aegyptus* | *Korintom*: lat. *Cōrinthus* | *Syracusás város*: lat. *Syrācūsae* (l. Nyr. VI, 460) | *Thebás*: lat. *Thebae* (l. Nyr. VI, 460) | *Termópylás*: lat. *Thermōpylae* (l. Nyr. VI, 460). Az a kérdés, miért terjedtek el e szavak a magyarban tárgyeseti alakban. Erre a kérdésre eddig csak Szarvas Gábor próbált megfelelni. Két ízben is foglalkozott vele. Az egyik esetben így fejtette meg (l. Nyr. VI, 388, 459):

a) Diez, *Gramm. der rom. Sprachen* II, 9 szerint a régebbi középkori lat.-ban szokásban volt városnevek tárgyeseti alakját alanyeseti gyanánt használni. Ez a használat megvan város- és személynévnevekben régebbi újlatin nyelvi emlékekben is, tehát: *Neapolis* helyett *Neapolim*, *Barrabas* helyett *Barraban*, *Moises* h. *Moisen* (l. Nyr. VI, 388) stb.

b) A ném. *Egypten*, *Italien*, *Hispanien* stb. — Wackernagel tanúsága szerint — szintén tárgyesetből: *Aegyptum*, *Italiam*, *Hispaniam* stb. keletkezett (l. Nyr. VI, 389, XII, 130).

E két érv közül az utóbbival könnyen végezhetünk. A ném. *Egypten*, *Italien*, *Hispanien* stb. ország-, tartománynevek az illető latin névnek nem az accusativusából való átvételek, hanem a latin névből a ném. *Franken*, *Schwaben*, *Hessen*, *Sachsen*, *Baiern*, *Thüringen*, *Preussen* stb. analógiájára keletkeztek. A *Franken*, *Hessen* stb.-féle országnévek pedig eredetileg német nyelvi többes dativusok előbbi *ze Franken*, *ze Hessen* stb. népnévből (l. Wilmanns, *Deutsche Gramm.* II² 406; Paul, *Deutsche Gram.* II, 163).

A mi az első érvet illeti, arra szintén könnyű felelni. Tudvalévő dolog, hogy a mai újlatin nyelvi szavak nominatívusa a klaszszikus latin, illetőleg *lingua rustica accusativus*ából fejthető meg (más magyarázatokról l. Nyrop, Gram. fr. II, 171 lp.). Egy ófr. *crois* 'kereszt', olasz *croce* = lat. *crūcēm* stb. Más szóval a *lingua rusticā*ban a szavak accusativusa lett nominatívusa s ez lett az újlatin nyelvek nominatívusává. Erre czéloz Diez, mikor azt mondja, hogy a régibb középkori latinban tulajdonnevekben többször szerepel az accusativus nominativusi értékben. Szarvasnak az idézet alkalmával csupán azt kellett volna hozzátenni, hogy tulajdonnevekben is. Mert pl. újlatin nyelvi mai helynevekben nemcsak eredetileg latin accusativusi alakokkal találkozunk, hanem pl. ablativusokkal — locativusokkal is (vö. fr. *Aix* < *Aquis*, *Poitiers* < *Pictavis*, olasz *Rimini*, *Tivoli* < *Arimini*, *Tiburi*; *Firenze* < *Florintiae* stb. l. Meyer-Lübke, Einführung 188). Mikor azonban a magyarok keresztényekké lettek s mikor a vallással együtt egyházi nyelvük a latin lett, akkor a latin nyelvi használatban mindenütt nominativusi functióban a klasszikus nominativust találjuk. A XI—XV. sz.-ból (későbből még kevésbé) nincs olyan hazai latin nyelvű oklevelünk, legendánk, krónikánk, a hol akárcsak vétségből is az accusativusi alak nominativusi értékben volna használva. Pedig ha igaza volna Szarvasnak, nekünk nemcsak a magyarból, hanem a hazai latin szövegekből is ilyeneket is kellene mutatni tudnunk: *Corinthum* urbs magna fuit, *Ephesum* urbs Joniae erat stb. Pedig ilyeneket vagy ehhez hasonlókat latin emlékeinkben nem találunk.

Szarvas másik magyarázata a Nyr. XII, 130—131. lapján olvasható. Nem szabatos a magyarázat. Itt is megemlíti a ném. *Egypten*, *Macedonien* stb. tartományneveket, a melyek szerinte latin accusativusokból keletkeztek, úgyszintén azt, hogy a „helynevek accusativusai nominativusként használva magában a latin nyelvben is találhatók“. Ezen felül még ezt mondja: „Valamely nem értett szó abban az alakjában vésődik emlékezetünkbe s az lesz a mi nyelvünkben nevezővé, a melyet legtöbbször hallunk: *omnibus* (omnis), *fidibus* (fidelis), *roráté* (roro), *posztilla* (post illa) stb. Így jegyezte meg magának a régi világ apró diákja a meg nem értett *virga*, *circulus* szónak *virgus*, *circulum* alakjait tanítójának ilyféle majdnem naponként hallott mondásaiban: „Da illi *virgas*! Accipies *virgas*! Impinge nebuloni duodecim *virgas*! Profer *circulum*! cape *circulum*!“ A helynevek szintén accusativusi alakjukban fordulnak legtöbbször elő: *Lacedaemonii legatos Athenas miserunt*. *Miltiades Chersonesum reliquit ac rursus Athenas demigravit*. *Themistocles Athenas muris saepivit*. Egészen természetes, hogy a nagyobbára fogyatékos műveltségű, a földrajzban járatlan szerzetesek szeme-füle a minduntalan előkerülő *Athenas*-hoz annyira hozzászókot, hogy megtették nominativusnak s mindegyre *Athenás* városról beszéltek“.

Ha az idézetben mondottakat jól szemügyre vesszük, akkor azt látjuk, hogy elfogadható módon itt csak a lat. *virga* : *virgas* = magy. *virgács*, esetleg a lat. *circulus* : *circulum* = magy. *czirkalom* (l. EtSz.) van megmagyarázva. Akkor, a mikor hazánkban a tanítás nyelve a latin, igenis a magyar diáknyelvben ebből: *virgas*! (sc. da illi v. impinge illi) keletkezhetett *virgás* = *virgács* (első adat *virgás* alakban Sl. és még Kr., CzF.; a régibb nyelvben csak *virgázni*, *virgis caedere* Matkóból NySz., Kr.). Hasonló eredete lehet a *cirka-*

lom szónak is. Kétségtelen azonban, hogy nem ilyen eredetűek: *roraté*, *posztilla*, *fidibus*, *omnibus*. Az *omnibus* (o : *omnibusz*) hozzáánk a XIX. sz. második felében Bécsből került, a bécsi németben francia eredetű a szó. Az első *omnibus*-ok 1823-ban Párisban indultak el, itt adták nekik a nevet s ebben az alakban a szó köz európaivá lett (l. Kluge, EtWb.⁹). Tudatosan csinált szó az *omnibus* a lat. *omnis*-ből. A *fidibus* nem a *fidelis*-ből jön, a mint Szarvas tartja. A szó a németben a XVII. sz.-ban jelenik meg (l. Schulz, DFremdw.), irott mellékalakja *Vidibus*, s talán a lat. *-ibus* raggal ellátott német diáknyelvi szó (l. Kluge, EtWb.⁹; máskép Haupt M., szerinte többes dat. a lat. *fides* 'hűr' szóból, a mely Horatius egyik ódájának et ture et *fidibus* juvat placare deos' helyéből való tréfás ferdtítés, l. Weigand-Hirt, DWb.⁹). Innen terjedt el, így a többi közt a németből jött a magyarba is (első adatok a XIX. sz.-ból; szótárban nem lelem; nb. a Márton-Heckenast-féle ném. magy. lat. szótárakban a német szó előkerül). A *roraté* és *posztilla* szavak latin egyházi műkifejezések. A hol a római katolikusok latinul végzik az istentiszteletet, mindenütt ismeretes a *roraté* (vö. ném. die *rorate*; tótul: *na rorátach* 'rorátékor' stb.). A név az illető mise *rorate coeli de super* kezdőszavából ered (hasznoló egyh. lat. név sok van pl.: *letarevasárnap*, *judica-vasárnap*, *Credo* stb.). Latin egyházi műkifejezés a *posztilla* is s jelentése 'prédikációs könyv, prédikáció'. A prédikáció ugyanis úgy kezdődött, hogy először fölolvasta a pap a szentírásból a megfelelő textust: *lectiót* s ezután: „*post illa verba sacrae scripturae*“ következett a prédikáció (l. DuC., Weigand-Hirt, DWb.⁹; hasonló eredete vö. lat. *metaphysica*, gör. *μετά τὰ φυσικά*). Ebből lett a középkori egyh. latin *postilla*, innen ném. *postille*, magy. *posztilla* stb. szó.

Az *Aténás*-féle magyar nominativusok újabb magyarázata ellen szintén kifogás emelhető. Ha valaki — latinul beszélvén — kifogástalanul nyelvtanilag helyesen tudta alkalmazni az *Athenas*, *Athenis* accusativus-locativust, akkor arról nem lehet fölteni, hogy ne tudta volna a szó lat. *Athenae* nominativusát. Ha tehát az illető — magyarul beszélvén — mégis *Aténás*-t használt nominativusul, ezt nem lehet azzal megmagyarázni, hogy az illetőt „fogyatékos műveltségű, a földrajzban járatlan szerzetes“-nek tesszük meg.

En a kérdést magyar nyelvemlékeink alapján máskép gondolom megfejtethetőnek.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Sukoró és Homorog.

I.

Mészöly GEDEON hívta föl figyelmünket arra, hogy a *zsugorodik* = *sugorodik*, *zsugorog* < *sugorog* stb. igék *zsugor* < *sugor*-igei alapszava élt a *sukor*- (*sukorodik* stb. NySz. és MTsz.) változatban is, és hogy ennek -ó ~ -ü képzős igeneve *sukoró* ~ *sukorú*. Amint ugyanó kimutatta, a *sukorú*-ből lett az első szótag *u*-jának nyiltabb *o*-ra válásával a Nádor-cod.-ben a *strü* és *kökörü* szavakkal együtt a pokol lángjának jelzőjeként szereplő *sokorú* am. 'tekerős' (MNY. VII, 385). Mészöly az első szótagbeli *u*:*o* váltakozásra példaként idézi a *Sukoró* ~ *Sokoró* földrajzi nevet, de hogy ez az igenévvél